

ОСОБЛИВОСТІ КОНТИНГЕНТУ ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Економічні та соціальні реформи в сучасній Українській державі безпосередньо відбиваються на становищі родини та жінки, котра традиційно вважається берегинею сімейного вогнища. Саме на неї суспільством покладається місія відповідальності за виховання нових поколінь, їх підготовку до життя, рівень освіченості та вихованості. Тому актуальності набувають питання вивчення досвіду формування вищої жіночої освіти в Російській імперії, частиною якої була і Наддніпрянська Україна, в умовах модернізації економічного та соціального життя.

Питання з історії жінок та жіночої освіти постійно перебувають в полі зору українських та зарубіжних дослідників. Надзвичайною активністю у вивченні цієї теми вирізняються сучасні російські науковці, що підтверджує низка ґрунтовних та цікавих монографій, що присвячені проблемі [1]. Серйозний аналіз вищої школи Російської імперії реалізував О.Є. Іванов у монографічних дослідженнях [2]. В Україні так само спостерігається зростання інтересу до питань історії жінок, їх освіти та виховання, що засвідчують публікації в провідних часописах [3]. Однією з перших спроб наукового вивчення історії вищої жіночої освіти в Україні стала праця дослідниці К. Кобченко, присвячена історії Вищих жіночих курсів у Києві [4]. Утім, незважаючи на масив літератури, відсутні ґрунтовні дослідження з питань вищої жіночої освіти в Російській імперії та Україні в період модернізаційних змін.

Метою даної статті є аналіз соціально-демографічних особливостей слухацького контингенту вищих жіночих курсів (далі ВЖК) у Російській імперії, частиною якої були і дев'ять українських губерній, у період ринкових і соціальних трансформацій початку ХХ ст. Об'єктом дослідження виступає жіноча освіта у Російській імперії на початку ХХ ст. Предметом – економічні та соціальні фактори, що впливали на формування слухацького контингенту вищих жіночих курсів.

На кінець ХІХ ст. істотно активізувався потяг дівочої юні до вищих знань, що демонструвало зростання чисельності курсисток, а особливо відмов у прийнятті на єдині діючі в той час ВЖК у Санкт-Петербурзі, активні клопотання громадськості з інших університетських міст про відновлення роботи ВЖК та невпинний відтік молоді на навчання за кордон. Найбільш дієво взулися до справи відновлення курсів у Москві, де з 1900 р. ВЖК почали свою роботу. З 1903 р. Міністерство народної освіти дозволило функціонування жіночих педагогічних курсів в Одесі. Прискорили розв'язання проблеми революційні події 1905 р. у Російській імперії. Поступкою суспільству стає дозвіл на поновлення з 1906 р. Київських та Казанських ВЖК. Аналогічні курси Товариства взаємодопомоги працюючих жінок розпочали діяти в Харкові з 1907 р. У 1908 р. почали діяти Юрїївські ВЖК, а з 1909 р. – Варшавські та Тифліські. У 1910 р. організовуються Сибірські ВЖК у Томську. Якою ж була чисельність дівчат у вищій школі Російської імперії на піку її зростання? Розглянемо на прикладі функціонування ВЖК.

Таблиця № 1. [5].

Чисельність курсисток на громадських ВЖК Російської імперії на початок 1916 р.

Дані таблиці переконливо демонструють досить значну чисельність (майже 24 тисячі осіб) дівочого контингенту громадської вищої жіночої школи університетського типу. Якщо ж додати ще й спеціальну жіночу школу та приватні ВЖК, то без сумніву можна зробити висновок про те, що за чисельністю слухачів вищі школи чоловіча і жіноча в останні роки існування імперії майже зрівнялися.

Незважаючи на те, що за ВЖК закріпилася назва громадські, функціонували вони в правовому аспекті на засадах приватних навчальних закладів і

Соціальний стан батьків	Київські ВЖК	Санкт-Петербурзькі ВЖК
Дворяни, цивільні та військовочинні	Зрозуміло, що не	остатню роль відігравав рівень
Духовенство	родини дівчини, котра	навчання на ВЖК, а тому доцільно визначити
Купці та міщани	соціальне походження слухачок. Це	важливо для з'ясування як мотивації до
Селяни	отримання вищої освіти, так і соціальних	можливостей та запитів родин різних

верств. Підемо шляхом порівняння соціального походження слухачького контингенту вищої жіночої школи при її організації в кінці 1870-х рр. та в період розквіту на початку ХХ ст.

Таблиця № 2. [6].

Соціальне походження першокурсниць 1878 р. у відсотках

Як бачимо, з початком функціонування курсів у 1878 р. статистика переконливо підтверджує тезу про цінність вищої освіти як чинника збереження соціального статусу та ідентичності дівчат з освічених родин середніх верств, для яких вона в умовах активної поляризації в середині дворянства, збільшення чисельності дрібних поміщиків з подальшою їх пауперизацією і зміною соціальної та професійної групи, ставала своєрідним рятівним кругом, шляхом до професіоналізації, що допомагав знайти соціальну нішу в модерному ринковому

конкурентному середовищі. Значний відсоток дівчат на ВЖК з духовної верстви стає наслідком проведених протягом 1860 – 1870-х рр. церковних реформ, завдяки яким спадковість духовного статусу ліквідувалася, діти могли безперешкодно обирати собі заняття у житті відповідно до власних здібностей та інтересів, та одночасно відміннявся звичай обов'язкового одруження юнаків з духовного стану на дівчатах з цього стану, що істотно посилювало мобільність дівчат даної верстви.

Таблиця № 3. [7].

**Становий розподіл слухачок першого курсу історико-філологічних
відділень ВЖК за 1915 р. у відсотках**

*В категорію інших включасмо дружин студентів, доньок різночинців, іноземок.

Початок ХХ ст. засвідчив появу нових тенденцій у жіночій вищій школі, що відображали глибинні соціальні зміни, які відбувалися в державі. Зі швидким розвитком індустріалізації країни категорія міщан невпинно росла, оскільки включала до свого складу, по-перше, купців, котрі банкрутували чи не мали достатньо капіталу для поновлення купецьких прав, по-друге, збіднілих цехових, які змінювали професійну орієнтацію, по-третє, селян, котрі мігрували у місто. Прикметно, що доньки міщан на піку зростання вищої жіночої школи дорівнювали і навіть випереджали за чисельністю представниць традиційних освічених верст – доньок дворян, військових та цивільних чинів. Це одночасно вказувало на перекаваліфікацію дворянства, традиційної освіченої верстви, з поміщиків головним чином у професійну інтелігенцію та чиновників. Саме це і демонструє характерна риса студентського контингенту ВЖК – істотне збільшення серед слухачок представниць групи почесних громадян, котра в міру зростання професійної інтелігенції і з падінням престижу купецького звання, швидко зростала (в 1897 р. перевищила на третину чисельність купецтва) і в більшості складалася з представників професійної інтелігенції [8, 117]. Симптомом важливого перевороту, що відбувався у суспільній свідомості, можна вважати і появу значного контингенту доньок селян (від 10% до 20%) на ВЖК. Це засвідчує не тільки появу прошарку заможних селян, але й поступове поширення нової світської буржуазної культури у традиційне селянське середовище, а разом з нею і нового менталітету.

Обов'язковою умовою для вступу на ВЖК було надання дівчатами свідоцтва про закінчену середню освіту. Жіноча середня школа на початку ХХ ст. не була єдиною, а являла собою відмінні типи навчальних закладів різного відомчого підпорядкування, а тому доцільно виокремити тип закладу, який давав найбільший контингент студенток до вищої школи на початку ХХ ст.

Таблиця № 4. [9]

Склад слухачок ВЖК відповідно до типу середнього навчального закладу, який закінчили, на початку ХХ ст. у відсотках

Як видно, домінують серед слухачок ВЖК випускниці жіночих гімназій. Саме цей тип жіночого середнього навчального закладу пробуджував мотивацію до подальшої освіти та самовдосконалення, а також надавав необхідний мінімум знань для вступу на ВЖК. Суттєво прагнуть змінити свою долю і випускниці єпархіальних училищ відомства Св. Синоду, котрі саме у вищій освіті вбачають засіб соціальної мобільності. Прикметно, що у Петербурзі на Бестужевських курсах постійно наявний контингент слухачок з українських губерній: наприклад, у 1915 р. випускниці інститутів шляхетних дівчат дорівнювали 14,4%; гімназій – 12,5 %, єпархіальних училищ – 11,2% [10, 28-36]. Цікаво, що і на достатньо віддалених Казанських ВЖК у 1915 р. 10% слухачького контингенту становили випускниці середніх навчальних закладів українських губерній [11, 15-20].

Не слід забувати, що в реальному житті курс у чоловічих гімназіях закінчували в 20-21 рік, а в жіночих – 16-17 років, тому для більшості родин самостійна професійна реалізація юної дівчини, а тим більше від'їзд на навчання у віддалене місто, ставали суттєвою моральною та психологічною проблемою. Окрім цього, для навчання на ВЖК обов'язковою була згода батьків, опікунів чи чоловіка для неповнолітніх дівчат (до 21 року). З огляду на це, важливо розглянути вікові характеристики курсисток, що навчалися на ВЖК.

Таблиця № 5. [12].

Вікові дані першокурниць ВЖК у 1915-1916 начальному році у відсотках

Як видно, рішення про вибір вищої освіти як етапу подальшого життєвого шляху приймається не в гімназії, а протягом кількох років після закінчення. Факт усвідомленого життєвого вибору доводить більше третини молодих жінок віком понад 22 роки, котрі прийшли навчатися під впливом обставин та реалій повсякденності. Адже соціальна неповноцінність жінок залишалася фактом російської дійсності. Всередині вчительської професії, де вони склали більшість, чоловіки дивилися на жінок як на неповноцінних колег [13, 267]. Тому й не дивно, що попрацювавши вчителями в початкових школах, молоді жінки за можливості прагнули отримати вищу освіту, котру розглядали як гарантію рівних професійних прав, службових привілеїв та пенсійного забезпечення.

Отже, процеси соціальної диференціації, що привнесло урбанізоване суспільство, безпосередньо торкнулися життя дівочої молоді. Етос праці та особиста незалежність ставали основою нової свідомості юні, котра, отримавши середню освіту та познайомившись з життям, приймала рішення про подальше наукове вдосконалення. Виявом змін у поведінці і психології батьків не лише освічених прошарків суспільства на початку ХХ ст. стає прагнення дати донькам

по можливості найкращу освіту, так як життя підказувало, що це єдина умова збереження чи зміни на краще соціального статусу. Значну соціальну активність в цьому аспекті виявляють різні прошарки міського населення і навіть заможне селянство, що свідчить про поступове поширення серед них нових соціальних цінностей, стандартів поведінки, а в підсумку модерного менталітету, який включав і нову роль жінки в сім'ї та суспільстві.

1. Перова Н. Смолянки, маршинки, павлушки...бестужевки. Из истории женского образования в Санкт-Петербурге. – С.Пб.: ИД „Петрополис”, 2007.; Юкина И. Русский феминизм как вызов современности. – С.Пб.: Алетейя, 2007.; Пономарева В.В., Хорошилова Л.Б. Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба. XVIII – начало XX века. – 2-е изд. – М.: ООО „ТИД – Русское слово – РС”, 2008.
2. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. – М., 1991; Студенческая корпорация России конца XIX – начала XX века: опыт культурной и политической самоорганизации. – М.: Новый хронограф, 2004.
3. Чуткий А. Професура Університету Св. Володимира і вища жіноча освіта у Києві (друга половина XIX – початок XX ст.) // Історичний журнал. – 2005. – № 5; Нижник В.В. Жіноче питання на прикладі вищої освіти у громадсько-політичному житті Російської імперії у другій половині XIX ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2005. – № 5.
4. Кобченко К.А. „Жіночий університет Святої Ольги”: історія Київських вищих жіночих курсів. – К.: „МП Лєся”, 2007.
5. Таблицю № 1 складено на підставі: Хроника: Россия // Женский вестник. – 1916. – № 3.; Отчет о деятельности Харьковских ВЖК, учрежденных Обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1915 год. – Х.: Тип. М. Зильберберг и С-я, 1916. – С. 14-17; Отчет о состоянии и деятельности Казанских ВЖК за 1915-16 учебный год. – Казань: Тов-во „Центральная типография”, 1917.; Державний архів Києва (далі – ДАК). – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 57.; Отчет Совета профессоров Петроградских ВЖК за 1915-1916 учебный год. – СПб, 1916.
6. Таблицю № 2 складено автором на підставі: Л-я. С.В. Высшие женские курсы в Киеве // Женское образование. – 1878. – № 9.; Санкт-Петербургские Высшие женские курсы за 25 лет. 1878 – 1903. Очерки и материалы. – СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1903.
7. Таблицю № 3 складено на підставі: Отчет о деятельности Харьковских ВЖК, учрежденных Обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1915 год. – Х.: Тип. М. Зильберберг и С-я, 1916.; Отчет о состоянии и деятельности Казанских ВЖК за 1915-16 учебный год. – Казань: Тов-во „Центральная типография”, 1917.; ДАК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 57.; Отчет Совета профессоров Петроградских ВЖК за 1915-1916 учебный год. – СПб, 1916.
8. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в): В 2 т. – С.Пб.: Изд-во „Дмитрий Буланин”, 2000. – Т. 1.
9. Таблицю № 4 складено на підставі: Отчет о деятельности Харьковских ВЖК, учрежденных Обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1915 год. – Х.: Тип. М. Зильберберг и С-я, 1916.; Отчет о состоянии и деятельности Казанских ВЖК за 1915-16 учебный год. – Казань: Тов-во „Центральная типография”, 1917.; Отчет Совета профессоров Петроградских ВЖК за 1915-1916 учебный год. – СПб, 1916.; ДАК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 57.
10. Отчет Совета профессоров Петроградских ВЖК за 1915-1916 учебный год. – СПб, 1916.
11. Отчет о состоянии и деятельности Казанских ВЖК за 1915-16 учебный год. – Казань: Тов-во „Центральная типография”, 1917.
12. Таблицю № 5 складено на підставі: Отчет Совета профессоров Петроградских ВЖК за 1915-1916 учебный год. – СПб, 1916.; Отчет о состоянии и деятельности Казанских ВЖК за 1915-16 учебный год. – Казань: Тов-во „Центральная типография”, 1917.
13. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в): В 2 т. – С.Пб.: Изд-во „Дмитрий Буланин”, 2000. – Т. 1.